

VOLESBRIEF VOOR
Drama**ONDER- & BOVENBOUW**

Trojan Wars

Hoe ver durf
jij te gaan voor
jouw idealen?

**Het
Nationale
Theater
educatie**

Beste docent,

Wij kijken ernaar uit u en uw leerlingen binnenkort te ontvangen bij *Trojan Wars*, de nieuwste voorstelling van HNTjong. Met het educatieve programma bereidt u (samen met uw collega's) het voorstellingsbezoek voor.

Over de voorstelling

De beeldschone koningsvrouw Helena verdwijnt uit Griekenland en duikt op in Troje. Ruim 30 eeuwen geleden was deze gebeurtenis voldoende om een pril vredesbestand te doen omslaan in de meest bekende oorlog uit de Griekse tijd: De Trojaanse Oorlog. Duizenden Grieken en Trojanen trokken ten strijde. Maar waarom? Voor Helena? De koning, hun eer of het landsbelang? Of voor nog iets anders? Met *Trojan Wars* brengt HNTjong deze beroemde oorlog naar het theater als vijf uur durende marathonvoorstelling. Het klassieke verhaal is naar het heden vertaald in een totaalervaring: Vanaf het moment dat uw leerlingen de schouwburg binnenstappen, komen zij in aanraking met strijd, vriendschap, trouw en jaloezie. En met de vragen die rond het strijdtoneel opdoemen en achterblijven: Welke offers kan je brengen? Hoe ver durf jij te gaan voor je idealen? Wat doe je als je leven écht op het spel staat?

Educatieprogramma

Het educatieprogramma bij *Trojan Wars* bestaat uit vijf lesbrieven, een workshop in de klas en een reflectietool. Voor een optimale theaterervaring raden wij u aan ten minste één van de lesbrieven in de klas te behandelen. In de lesbrieven doen de leerlingen – voorafgaand aan de voorstelling – onder begeleiding van de docent vakspecifiek onderzoek naar thema's en vragen uit *Trojan Wars*. De workshop bereidt de leerlingen voor op de voorstelling door ze de thema's te laten ervaren en bevragen. Ook maken de leerlingen in de workshop alvast kennis met verschillende verhalen uit de Ilias. Het plannen van de workshop(s) bij u op school is reeds gebeurd of zal binnenkort plaatsvinden.

De reflectietool kan na afloop van de voorstelling worden gebruikt. Hierin staat de vraag centraal: wat betekent het om vrij te zijn?

Lesbrieven

De lesbrieven zijn ontwikkeld rondom het overkoepelende thema 'strijd'. Bij elk vak wordt er ingegaan op een ander aspect van strijd. Denk hierbij aan onderwerpen als dancebattles, onderhandelen en winnen.

De lesbrieven richten zich op de volgende vakken:

- Geschiedenis (onder- en bovenbouw)
- Maatschappijleer en -wetenschappen (bovenbouw)
- CKV/Kunst Algemeen (bovenbouw)
- Lichamelijke opvoeding (onder- en bovenbouw)
- Drama (onder- en bovenbouw)

De lessen zijn gebaseerd op een lesuur van 50 minuten. U beslist hoeveel tijd u wilt investeren, met hoeveel van de aangeboden lesbrieven u aan het werk gaat en in welke vaksecties. De manier waarop u de lesbrieven behandelt, is afhankelijk van uw tijd en het niveau van uw leerlingen. Voelt u zich vrij om zelf de juiste afstemming te maken en eventueel aanpassingen te doen.

We willen u erop attenderen dat de lesbrieven ook los van de voorstelling gebruikt kunnen worden. De lesbrieven passen binnen de algemeen opgestelde examenprogramma's (zoals door het SLO opgesteld) en zijn zo ontwikkeld dat ze zowel voorstelling- als vakoverstijgend inzetbaar zijn. Daarnaast kunt u het programma ook inzetten als project-onderwijs voor een breder perspectief op het thema en een stevigere inbedding van het theaterbezoek.

Heeft u naar aanleiding van het lezen van deze lesbrieven nog vragen? Neem dan contact op met Dimphna van Kempen: dimphnavankempen@hnt.nl of 088 356 53 14.

Een dialoog vol idealen

De ontvoering van Helena mondde in de 12e eeuw voor Christus uit in de Trojaanse Oorlog: de veiligheid van het land werd op het spel gezet door de liefde. Velen mengden zich in deze strijd; ieder met zijn/haar eigen ideaal. In deze les onderzoekt u op theaterale wijze met de leerlingen voor welk ideaal zij zich hard zouden maken. Om dit onderzoek mogelijk te maken werkt u met scènes uit *Trojan Wars*. De leerlingen benaderen deze scènes vanuit hun eigen ervaringen en een door hun gekozen ideaal: Als ik strijd, strijd ik voor liefde, vrijheid of rechtvaardigheid.

In deze les wordt een appèl gedaan op verschillende theaterale vaardigheden zoals bijvoorbeeld het functioneel gebruik maken van spelgegevens. De leerlingen gebruiken niet alleen de dialogen uit *Trojan Wars* om spelgegevens uit te destilleren, maar halen ook spelgegevens uit idealen. De leerlingen gebruiken deze om vervolgens om spelimpulsen te kunnen geven in een bestaande scène. Tenslotte kunt u de theorie van Boal rondom het Theater van de Onderdrukten inzetten om de kennis van inspring-scènes te verdiepen. Hiermee traint u met de leerlingen het herkennen, benoemen en toepassen van vakbegrippen.

Benodigheden

- Per leerling één print van [bijlage 2](#) (brief), voor opdracht 1
- Per leerling één pen
- Eén print van [bijlage 3, 4, 5 en 6](#) (monoloog en idealen)
- Eén stoel per leerling
- Twee prints van [bijlage 7](#) (dialogen)
- Plakband of tape
- Optioneel:
- Eén print van [bijlage 8](#) (verdiepende theorie)
- Eén print van [bijlage 9](#) (informatie over nagespreksvoering)

Vorbereiding voor de les

- Het is fijn om de monoloog, brieven, pennen en dialogen binnen handbereik te leggen.
- Hang de idealen uit [bijlage 4, 5 en 6](#) naast elkaar op met plakband of tape ([zie bijlage 1](#))
- Positioneer de publieksopstelling in groepen tegenover het ideaal ([zie bijlage 1](#))

Binnenkomst Kies een ideaal

5 MINUTEN

Houd de leerlingen tegen bij de deur van het lokaal. Hier zegt u: als de wind waait, varen de schepen uit en kan de oorlog beginnen. Zo meteen loop je door deze deur en gaan wij ons voorbereiden op deze oorlog. Binnen hangen drie idealen aan de muur, kies waar je bij gaat staan. Waar je staat, strijd je voor.

Betreed als laatste het lokaal. Zodra uw leerlingen bij de idealen: liefde, vrijheid en rechtvaardigheid zijn gaan staan, draagt u de monoloog voor ([bijlage 3](#)). Met deze monoloog schetst u een oorlogssituatie, waarmee de rest van de les gewerkt zal worden. Het ideaal dat de leerlingen hebben gekozen, behouden zij de gehele les.

Opdracht 1 De eerste vraag

5 MINUTEN

De leerlingen gaan nu schriftelijk een vraag beantwoorden vanuit hun gekozen ideaal. Deel [bijlage 2](#) uit en geef ze hier 2 minuten de tijd voor. Laat ze de brief opvouwen en opbergen binnen handbereik. Aan het eind van de les komt u hierop terug.

Laat de leerlingen in publieksopstelling zitten tegenover hun gekozen ideaal.

Opdracht 2 Situaties beïnvloeden

25 MINUTEN

In de volgende opdracht onderzoekt u de werking van invloed uitoefenen, a.d.h.v. de zojuist gekozen idealen. Geef aan dat de leerlingen gaan werken met dialogen uit *Trojan Wars* ([zie bijlage 7](#)). Afhankelijk van de groep en de lesduur kunt u ervoor kiezen om zelf een dialoog te kiezen of de dialogen klassikaal door te nemen en in groepsverband een keuze te maken.

Vraag een medespeler naar voren waarmee u deze dialoog gaat uitspelen – met de tekst in de hand. Hierna vraagt u aan de leerlingen aan de kant wat de situatie van deze dialoog is en of zij de situatie kunnen beïnvloeden.

Voorbeeld: Paris en Menelaos hebben ruzie omdat ze willen weten om wie Helena het meest geeft. Laat de leerlingen nadenken of zij vanuit hun ideaal invloed zouden kunnen uitoefenen op deze situatie.

Geef de leerlingen 1 minuut om tot een besluit te komen. Vervolgens speelt u met uw medespeler de dialoog opnieuw.

Trojan Wars – Lesbrief

DRAMA (VO ONDER- & BOVENBOUW)

Nu mogen de leerlingen de dialoog beïnvloeden. Dit doen ze door in hun handen te klappen op het moment dat zij denken dat hun ideaal in het geding komt. Het spel op de vloer bevriest en de persoon die heeft geklapt, neemt een speler over en mag nu zijn ideaal vertegenwoordigen. De situatie wordt hervat, maar de ingesprongen leerling is niet verplicht de uitgeschreven dialoog te volgen. Bij het inspringen draait het juist om improvisatie. U heeft voor het inspringmoment twee keuzemogelijkheden, afhankelijk van de spelkwaliteit en flexibiliteit van uw leerlingen:

1. De leerlingen kunnen alleen elkaar vervangen; u behoudt uw rol.
2. Als er in de handen wordt geklapt kunnen zij zowel u als de medespeler vervangen door op de schouder te tikken. Let op: Het is fijn om uw medespeler op de hoogte te stellen dat als u vervangen gaat worden door een andere leerling dat hij/zij de tekst kan loslaten en reageren vanuit zijn eigen gevoel.

Belangrijk: Waak ervoor dat alle idealen aan bod komen. Op die manier is iedereen actief betrokken bij het onderzoek. Het helpt hierbij om time-outs in te schakelen, tegenkleur te geven en bijvoorbeeld de volgende vragen te stellen:

1. (vraag aan liefde) Is dit de juiste manier hoe de liefde invloed kan hebben op deze situatie?
2. (vraag aan rechtvaardigheid) Is de dialoog nu nog wel rechtvaardig?
3. (vraag aan vrijheid) Zou vrijheid dit ook zo aanpakken? Hoe meer afwisseling, hoe leuker en geslaagder uw onderzoek.

Laat de leerlingen uit de verschillende idealen vrij in het klappen en inspringen. Merkt u dat deze dialoog niet aanslaat of is afgerond en er is nog tijd over; kies dan een nieuwe dialoog.

Bovenstaande opdracht is geïnspireerd op de theatermethode van Augustus Boal. In **bijlage 8** is de verdiepende theorie opgenomen die u kunt raadplegen voor meer informatie.

Opdracht 3

Invloed op eigen ervaring

5 MINUTEN

Vraag de leerlingen om de briefjes uit de eerste opdracht er weer bij te pakken. Aan de hand van de ervaring die ze in opdracht 2 hebben opgedaan, vraagt u hen te reflecteren op hetgeen zij eerder geschreven hebben.

Stel hen de vraag: wat als ik bij deze situatie in mijn handen had mogen klappen en mezelf had mogen vervangen, wat had ik dan gedaan?

Geef de leerlingen 2 minuten de tijd om hier antwoord op te geven. Het is optioneel om een aantal leerlingen dit voor te laten lezen.

Opdracht 4

Nagesprek

10 MINUTEN

Om het onderzoek af te ronden, gaat u het filosofische gesprek aan met uw leerlingen. Het doel van het filosofisch gesprek is het verder bevragen van de thematiek. Neem de rol van gesprekleider aan, voor enkele tips over het leiden van een filosofisch gesprek leest u **bijlage 9**. Het belangrijkste is dat er geen goed of fout antwoord bestaat tijdens dit gesprek.

Hieronder vindt u een aantal startvragen waarmee u het gesprek kunt openen:

- Wat zou er veranderen als je vanaf morgen niet meer naar de docent hoeft te luisteren?
- Is ergens voor strijden hetzelfde als oorlog voeren?
- Wat zou je doen als de persoon naast je nu uit de klas wordt getrokken en je mag diegene nooit meer zien of spreken?

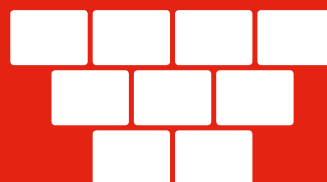
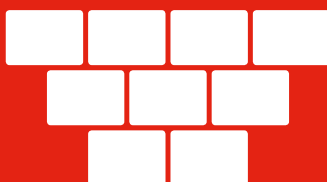
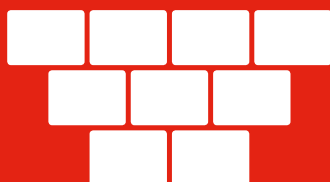
Bijlage #1

Indeling klaslokaal

LIEFDE

RECHT
VAARDIGHEID

VRIJHEID

Bijlage #2

De vraag bij opdracht 1

Omschrijf het moment waarop jouw ideaal voor jou het meest werd benadeeld:

A large area of horizontal lines for writing, framed by a red and white abstract background on the left and right sides.

Bijlage #3

Oorlogsvloot

Afvaart naar Troje

Eerst denk je: het zijn honderd schepen.
Dan denk je: het zijn er meer dan driehonderd.
Dan begin je ze te tellen en dan stop je bij zevenhonderd omdat ze niet meer te tellen zijn.
En nog blijven ze komen, vanaf de horizon, vanachter de steile kliffen aan zee: schepen.
Het een groot als een walvis, het ander groter.
En daarachter een schip als een eiland, met meer soldaten aan boord dan mieren in een mierennest.
Meer mannen op zee nu dan in de dorpen en de steden thuis.
Ben jij geen kind meer en ben jij nog niet bejaard, dan ben je nu een militair en dan zit jij nu op een van die meer dan duizend boten.
En ben jij een kind of een vrouw, dan sta jij aan de wal en je zwaait met je natte zakdoek naar stipjes, ginds op de witte golven.
De vloot vertrekt. Onder die ontelbare mannen daar: de helden Odysseus, Ajax, Patroclus en Achilles.
Daar!
Nee, daar!
Nee, toch daar.
Of daar!
Wat ze niet weten...
(maar wij wel!)
is dat de meesten nooit meer terug gaan komen. Wie niet onderweg verdrinkt, of crepeert van honger of dorst, is op weg naar een pijl, een speer of gewoon een houten knots met ijzeren punten.
Ze roepen nu wel: 'Tot later', of: 'Ik zie je weer in de lente', of: 'Als ik terug ben, trouw ik met jou.' En ze willen het zo graag geloven.

Maar... Jouw vader wordt ginds vertrapt door vijandelijke paarden.
En... jouw vader loopt 's nachts in het mes van een Trojaan.
En jouw vader... Nee, die van jou!... stikt overmorgen in zijn eigen bloed: een zwaard tot aan het heft dwars door de milt.
En die broer van jou... die wordt straks niet eens teruggevonden. Daar zijn de wilde honden mee vandoor. Die eindigt als dierenvoer.
Eén troost:... hun lot: vertrapt, doodgestoken, hondentenen; dat is een zachte dood vergeleken met de soldaten die wél oud worden in de oorlog.
Deze grote oorlog.
Waarvan geen sterveling nu kan geloven dat hij tien jaar duren zal.
Kom, dan gaan we even kijken,
naar die andere broer van jou.
En naar jouw verloofde, die nu nog al zijn vingers heeft.
En naar jouw neef, die nu nog zo zuinig is op zijn mooie haar.
Jouw oom. Die grappenmaker, die nu al zijn tanden nog heeft.
En je buurman, links, die denkt dat hij weer thuis zal zijn, voordat zijn dochter wordt geboren.
En de papa van één van jullie allemaal (nee, ik ga niet zeggen van wie) die zet straks zijn oorlog stop, door heel hard met zijn eigen kop tegen een rots te slaan.
Iedereen klaar?
We gaan!

Bijlage #7

Drie dialogen

Dialogoog 1

Nieuwe dochter

–

Cassandra en Hekabe.

Cassandra is wanhopig.

Cassandra

Was ik maar dood. Want
wat ik hoor en zie en weet
over wat er gaat gebeuren.
Ik wil het niet: deze
stemmen in mijn hoofd!

Hekabe

Jij! Jij met die rare stem-
men, allemaal.
Hier spreekt de moeder
van Cassandra: laat mijn
kind met rust.

Cassandra

Mama, ik ben bang.

Hekabe

Wat zeggen ze dan?

Cassandra

Nee! Ik mag het niet her-
halen. Het gaat over Paris.
Paris moet dood.

Hekabe

Dit heb ik niet verstaan!
Trek iets anders aan: ik
wil dat we mooi zijn als ik
Helena ontmoet.

Cassandra

Paris moet dood van ze,
mama. Anders blijven ze
schreeuwen.

Hekabe

Praat niet zo raar. Moet ik
bang zijn voor mijn eigen
dochter?

Cassandra

Paris is een vloek. Vervloekt
is hij. Ik hoor het toch.

Hekabe

Meisje, wat haal jij je toch
allemaal in je hoofd?

Cassandra

Mama, niet boos zijn.
Alsjeblieft. Alsjeblieft!
Alsjeblieft! Maar Paris heeft
straks het bloed aan zijn
handen van alle Trojanen

Hekabe

Hou daar dan maar mee
op. Ik ben zijn moeder.

Cassandra

‘Mama!’

Hekabe

Klaar. Blijf daar

Dialogoog 2

Vrouwen aan het front

–

Penthesileia, Paris.

Penthesileia

Paris. Uw soldaten zijn bijna
op. Daarom ben ik hier.
Ik en mijn amazones. Wij
komen vechten voor ons
moederland.

Paris

Vaderland.

Penthesileia

Moederland.

Paris

Vaderland! Nee, vriendelijk
bedankt, Penthesileia.

Penthesileia

Wij zijn met meer dan jij
kunt tellen. Zeg ons wat we
moeten doen en we doen
het.

Paris

Noem mij één vrouw uit de
geschiedenis die een be-
kende legerleider is. Drie,
twee, een. Tijd voorbij.

Penthesileia

Ik heb in mijn leven meer
mannen gedood dan u de
hand hebt geschud.

Paris

Applaus. Einde discussie.

Penthesileia

Wij zijn Trojanen, wij willen
vechten voor ons volk.

Paris

Jullie zijn vrouwen. Zorg
dat er straks nog een volk
is. Gaat heen en vermenig-
vuldig u.

Penthesileia

Het enige waarin ik van jou
verschil is hoe ik plas.

Paris

Precies. Ik kan wegreppen
als ik pis, jij struikelt over je
je eigen onderbroek.

Penthesileia

Ik ren niet weg. Ik vecht.

Paris

Het enige waar jullie, vrou-
wen misschien inzetbaar
voor zijn is het martelen
van onze krijgsgevangenen.
Niet het grote, grove werk:

het slaan en breken kun-
nen we zelf wel. Maar het
kaalscheren...het spugen...
het fijnere snijwerk... het
uitlachen... of (ik noem
eens wat) splinters onder
de nagels...

Penthesileia

Ik zou niet weten waarom
ik alleen het kleinere werk
moet doen. Doe het zelf.
Geef mij een speer, een pijl
en boog, of voor mijn part
een stuk hout met ijzeren
pinnen; ik knuppel hem
zo dood, dat geen mens
achteraf nog ziet dat het
een ‘meisje’ was dat hem
vermoordde.

Paris

Penthesileia... Wat is er zo
moeilijk aan: ‘Nee.’

Dialogoog 3

Doodsbericht Hektor

–

Hermes, Andromache.

Hermes

Andromache... Je man is...

Andromache

Nee.

Hermes

Jawel, Andromache.

Andromache

Nee, hoor.

Hermes

Ik heb het zelf gezien.

Andromache

Ik niet.

Bijlage #7

(vervolg)

Hermes

Maar... kom dan kijken.

Andromache

Waarom zou ik?

Hermes

Jij gaat nu zitten en dan vertel ik door.

Andromache

Ik heb wel wat beters te doen. Ik moet nog van alles.

Hermes

Wat dan?

Andromache

Van alles.

Hermes

Andromache!

Andromache

Geen tijd!

Hermes

Hektor is...

Andromache

Dat bepaal jij niet.

Hermes

Nee. Ik niet. Dat heeft Achilles bepaald.

Andromache

Au! Au! Au! Niet die naam! Mijn maag doet pijn. Of is het mijn hart? Wat denk jij?

Hermes

Ik kwam alleen maar om het nieuws te brengen. Ik ga nu weer weg.

Andromache

Waar naar toe?

Hermes

Die kant uit... denk ik.

Andromache

Nee. Jij mag pas weg als je zegt dat hij niet dood is.

Hermes

Dus jij wilt per se dat ik zeg: 'Hektor is niet dood?'

Andromache

Ja.

Hermes

'Hektor is niet dood.'

Andromache

Zie je wel!

Hermes

Ik zwijg, verder.

Andromache

Anders... dan zou ik dat toch wel al gehoord hebben. Of gedroomd. Dan was hij me dat toch wel komen zeggen, in mijn slaap.

Hermes

Ik zeg het nu toch.

Andromache

Nee. Dat zou Hektor nooit doen. Ik wacht hier gewoon tot hij thuis komt. En misschien dat ik jou onder-tussen inderdaad maar in elkaar schop.

Hermes

Dat is goed.

Mag ik nu gaan, alstublieft?

Andromache

Ja, en snel, graag.

Bijlage #8

Theorie over Theater van de Onderdrukten.

Theatermaker Augusto Boal onderzocht manieren om theater nauwer te laten aansluiten bij de leefwereld van onderdrukten en gemarginaliseerde groepen. Er was uiteindelijk een podium beschikbaar voor deze mensen met als doel: maatschappelijke verandering. Deze methode werd Theater van de Onderdrukten genoemd (TO). Opvallende kenmerken van TO zijn:

1. **Participerend:**

De toeschouwers worden onderdeel gemaakt van het spel.

2. **Democratisch:**

Het creëren van TO is een proces, waarbij alle leerlingen betrokken worden.

3. **Ervaringsgericht:**

De dialogen zijn ingebed in de belevingswereld van de leerlingen. We gaan aan de slag met denkbare situaties en vormen van onderdrukking en proberen die te beïnvloeden in een veilige omgeving.

U maakt in deze lesbrieven samen met uw leerlingen de situatie helder van de dialogen uit Trojan Wars. Deze prikkelen de verbeelding en zetten aan tot denken. Aan de hand van het inspringen kunnen zij deze dialoog ombuigen tot een ervaringsgerichte situatie. Zij kunnen participatief invloed uitoefenen op de situaties door in hun handen te klappen en een speler te vervangen. Iedereen krijgt democratisch de mogelijkheid om te allen tijde dit te doen en mee te denken in het proces.

Deze methode verzamelt een reeks participatieve theatertechnieken waarbij uw leerlingen denkbare situaties van onderdrukking leren onder ogen te zien, in kaart te brengen en te bestrijden. Het uiteindelijke doel is om de belangen van de leerlingen sterker naar voren te laten komen en hoe zij deze kunnen vertalen naar een gerichte actie.

Bijlage #9

Het nagesprek

Tips voor de gespreksleider

De startvragen en stellingen die u vindt bij de opdracht zijn zo geconstrueerd dat ze de aanzet geven tot een filosofisch gesprek. Hieronder leest u wat wij met het filosofisch gesprek beogen en een aantal handvatten voor u als gespreksleider.

Filosoferen gaat niet over het leren van een waarheid, maar over het doen van onderzoek naar dingen waar we niet direct een (eenduidig) antwoord op weten.

Een filosofisch gesprek vraagt diepgang; meningen dienen verder verkend te worden, standpunten worden onderbouwd en argumenten moeten (met voorbeelden) onderzocht, verhelderd en getoetst worden. Filosoferen doe je niet in je eentje, maar in een groep. Als docent doet u zelf niet mee aan het gesprek, u heeft een andere essentiële taak, die van gespreksleider.

De regels bij een filosofisch gesprek

Natuurlijk gelden ook bij een filosofisch gesprek de gebruikelijke regels van elk ander gesprek, maar daarnaast is er een aantal specifieke regels waar u mee werkt:

- Wees nieuwsgierig naar de gedachten van de leerlingen en verwacht dit ook van de leerlingen naar elkaar
- Let er op dat filosoferen een groepsproces is, waarbij je samen bouwt aan het onderzoek. Bouwen doe je door bijvoorbeeld te luisteren naar de redenen achter een mening. Wie een mening inbrengt moet bereid zijn uit te leggen waarom hij/zij dat vindt. Elkaar laten uitpraten is vanzelfsprekend. Probeer altijd verder te zoeken dan het eerste antwoord.
- Om het gesprek helder te houden, is het fijn om geregeld te vragen of iedereen het nog kan volgen. Schrijf af en toe een mooie zin of een belangrijk woord op.
- Tijdens het filosofisch gesprek gebruiken we alleen de ideeën en gedachten van de deelnemers aanwezig in de groep. Alleen deze personen zijn hier om hun mening uit te leggen.
- Deelnemers hebben het recht om te zwijgen. Betrokken luisteren is even waardevol.
- Rond een gesprek altijd af, hoe kort of lang het ook is geweest. Dat kan door samen met de groep de lijn van het gesprek na te lopen. Kijk of er misschien conclusies getrokken kunnen worden. U kunt ook de mooiste uitspraken van het gesprek laten benoemen of vragen of de deelnemers tijdens het gesprek iets hebben gehoord dat ze nog lang zullen onthouden.
- Als gespreksleider bent u geen deelnemer in het gesprek. Laat u, als docent, aan het einde van een gesprek niet (toch nog) verleiden uw persoonlijke mening over het onderwerp te geven. Laat de leerlingen overtuigd zijn van het belang van hun eigen onderzoek en meningen.

